

סוגיה יז: ברכה על בדיקת חמץ

רקע

סוגייתנו עוסקת בחיוב לברך ברכת המצוות על בדיקת חמץ. מחיוב הברכה ניתן ללמוד על מהות המצוה.

מקורות

- א. ז.ז: "אמר רב יהודה הבודק צריך שיברך... ומ"ס להבא משמע"
 ב. ר"ן ג: באלפס ד"ה הבודק
 רא"ש סי' י, "אמר רב יהודה אמר רב הבודק... אלא סמכי' ליה אומן דרגל"
 ג. רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ג ה"ו
 ד. מרדכי סי' תקלו; ר"ן ד. באלפס ד"ה ומי, ומיהו
 רא"ש סק"י, "וי"א שאין לבודק לדבר... עשרה שעושים מצוה אחת אחד מברך לכולם"
 ה. שו"ע סי' תלב ומשנה ברורה [במיוחד: ד, יג]

הסבר הסוגיה

"אמר רב יהודה הבודק צריך שיברך. מאי מברך.... על ביעור חמץ". [גמ' ז.]

דינו של רב יהודה נראה מובן מאליו, אבל יש בו חידוש גדול. לכאורה אין צריך לומר שהבודק צריך לברך, שהרי מברכים על כל מצוה, בין מצוה מהתורה ובין מצוה מדברי סופרים, ומאי שנא בדיקה משאר המצוות? התשובה היא שיש הוה אמינא לחשוב שבדיקה שונה. מברכים על מצוות ואין מברכים על איסורים, המסיר כלאים מבגדו אינו מברך על כך, המולח את הבשר אינו מברך על כך, וגם הבודק ירק שאין בו תולעים אין מברך על בדיקה זו. היתה הוה אמינא שבדיקת חמץ זהה לבדיקת תולעים, שהרי שתיהן נועדו למנוע איסור, כשם שאין מברכים על בדיקת תולעים כך אין מברכים על בדיקת חמץ. קא משמע לן רב יהודה, שבדיקת חמץ אינה זהה לבדיקת תולעים, בדיקת תולעים מיועדת רק למנוע איסור, ולכן אין מברך עליה, אבל בבדיקת חמץ יש שני דינים: 1. מניעת איסור בל יראה ובל ימצא. 2. מצוה מדרבנן. כיוון שבבדיקת חמץ יש גם מצוה מדרבנן, מברכים על המצוה.

ניתן להסביר את חיוב הבודק לברך בדרך אחרת. הברכה אינה על המצוה מדרבנן [שהיא מיועדת כדי שלא יעבור בבל יראה ובל ימצא, ואין מברכים על מעשה המנוע איסור], הברכה היא על מצות "תשביתו", שהיא מצות עשה מהתורה.

נחלקו הראשונים בשתי ההבנות הללו. הרא"ש [סי' י] הולך בדרך הראשונה: "אומר אני דהוצאת חמץ מן הבית קודם זמן איסוריה לא נפיק מתשביתו דהא אמר רבי עקיבא לעיל תשביתו היינו שריפה ולא צותה תורה לשורפו אלא אחר שכבר נאסר מידי דהוה אנוחר אבל

בעוד שהוא מותר באכילה לא ישרפנו ומה שמוציאין אותו מן הבית היינו **שלא יעבור עליו בבל יראה ואין מפורש בו מצות עשה מן שהתורה שיהא מצוה לברך עליו**.¹ אנו שורפים חמץ לפני חצות, ואין אנו מקיימים בשריפה זו מצות תשביתו. לפיכך הברכה היא על המצוה מדרבנן לבדוק חמץ ולבערו מן העולם.

מהר"ן [ג: באלפס ד"ה הבודק] משמע שהוא הולך בדרך השניה. לדעתו הברכה היא על המצוה מדאורייתא להשבית חמץ, ומברכים על הבדיקה כיוון שהיא תחילת המצוה מהתורה.¹

בין שתי ההבנות הללו בחיוב הברכה יש כמה נפקא מינות:

א. ברכה לפני ארבעה עשר. אם הברכה על המצוה מדרבנן, מצוה מדרבנן יש בשלושים יום קודם הפסח, אם הברכה על מצות "תשביתו", מברכים רק על בדיקה המשביתה את כל החמץ מרשותו.

ב. ברכה על בדיקה בפסח. אם הברכה על המצוה מדרבנן - מברכים, שגם בפסח יש מצוה מדרבנן, אם הברכה על מצות "תשביתו", מברכים רק אם מקיימים מצות "תשביתו" בפסח [עיין עמ' 9].

ג. ברכה לאחר הפסח. לכו"ע אין מברכים, כיוון שאין קיום מצוה לאחר הפסח [עיין רמב"ם פ"ג ה"ו].

ד. האם צריך להחביא פיורים כדי שימצא. אם הברכה על המצוה מדרבנן ודאי שאין חיוב להחביא פיורים, אם הברכה על המצוה דאורייתא, יכול להיות שצריך להחביא פיורים.

נחלקו הראשונים האם מותר לדבר באמצע בדיקת חמץ, והאם המדבר באמצע הברכה חייב לחזור ולברך. המרדכי [ס' תקלו. שיטה זו מובאת גם ברא"ש ס' י' מביא את שיטת הגאונים, שהשח באמצע הבדיקה צריך לחזור ולברך. הר"ן [ד. באלפס ד"ה ומי] מביא שיטה שאם יש לו כמה בתים לבדוק, והוא שח בין בית לבית צריך לחזור ולברך. הר"ן אינו מקבל שיטה זו, ולדעתו השח לאחר תחילת הבדיקה אינו חוזר ומברך. מוסיף הר"ן בשם רבינו האי גאון: "ירושלמי לנו מאבותינו שלא ישיח עד שיגמור כדי שלא יסיח דעתו כי כשהוא נמנע מן השיחה לבו מוכן למעשה ומי שלא עשה כן לא יצא ידי חובתו". הרא"ש [סקי"א] סובר כר"ן שהשח אינו חוזר ומברך, וגם הוא מוסיף, שלכתחילה לא יעסוק בשיחה בטלה כדי שהיא לא תסיח דעתו מהבדיקה, אולם מהרא"ש משמע שצריך להזהר לכתחילה בלבד, ומרב האי גאון משמע שאם שח, חוזר ובודק.

נראה להסביר שמחלוקת הראשונים היא מחלוקת בגדרי הפסק בברכת המצוות, ומחלוקת בהבנת מצות ביעור חמץ. מפורש בגמ' [מנחות לו.] שהשח בין תפילין של יד לבין תפילין של ראש, חוזר ומברך, ומוסכם כוללי עלמא, שהשח באמצע סעודתו או השח באמצע ישיבה בסוכה אינו חוזר ומברך. ההסבר להבדל בין שתי ההלכות הללו ברור. אסור להפסיק בשיחה בין הברכה לבין מושא הברכה [המצוה או האכילה], כיוון שהשיחה גורמת לכך שהברכה איננה חלה עליה. מותר להפסיק בשיחה באמצע המצוה, כשם שמותר להפסיק בשיחה באמצע

¹ כך משמע גם מהרמב"ם הלי ברכות פ"א ה"י, ומהריטב"א [ד"ה אמר רב יהודה אמר רב].

סעודה - הברכה חלה על המצוה ועל אכילה, והשיחה אינה מהווה הפסק, כשהברכה כבר חלה. תפילין של יד ותפילין של ראש הם שתי מצוות שונות, ולכן השח בין תפילין של יד לבין תפילין של ראש, הרי הוא שח בין הברכה לבין תפילין של ראש וחייב לחזור ולברך. לפיכך סוברים הרא"ש והר"ן, שבדיקת חמץ היא מצוה אחת, והשח באמצע הבדיקה הרי הוא כשח באמצע הסעודה, שאינו חוזר ומברך. הגאונים המובאים במרדכי סוברים, שמצות בדיקת חמץ שונה ממצות סוכה ושונה מברכה על סעודה. מצות סוכה היא מצוה אחת, אבל לכל חלק ממנה יש קיום בפני עצמו, היושב רגע בסוכה מקיים מצוה, והיושב רגע נוסף מקיים מצוה, ובכל רגע ורגע יש קיום של מצות ישיבה בסוכה. בדיקת חמץ היא מצוה אחת כוללת, שהרי הבודק פינה אחת של החדר אינו מקיים מצוה, אלא רק בסיום כל הבית מקיים הוא מצות בדיקת חמץ. לפיכך סוברים הגאונים, שהשיחה לפני סיום הבדיקה מהווה הפסק בין הברכה לבין חלות המצוה, וממילא חייב לחזור ולברך כמו אדם ששח בין הברכה לבין תחילת הישיבה בסוכה².

הדעה המובאת בר"ן שהבודק הרבה בתים ומדבר בין בית לבית חוזר ומברך, מסכימה עקרונית עם הרא"ש והר"ן, ששח באמצע ברכה אינו חוזר ומברך, אבל לדעה זו, בדיקת כל בית ובית מהווה מצוה בפני עצמה, והשח ביניהן הרי הוא כשח בין תפילין של יד לבין תפילין של ראש.

הרא"ש והר"ן יכולים לדחות טענה זו באחת משתיים:

- א. בדיקת כל בית אינה מצוה בפני עצמה. תקנת חכמים היא לבדוק חמץ בכל רשותו של האדם, ועד שלא סיים לבדוק בכל רשותו, לא סיים את המצוה [הר"ן אומר כך בפירושו].
- ב. אכן בדיקת כל בית מהווה מצוה בפני עצמה, ואף על פי כן שח בין בית לבית אינו חוזר ומברך. תפילין של יד ותפילין של ראש הם שתי מצוות שונות, ולכן הברכה חלה בנפרד על תפילין של יד ובנפרד על תפילין של ראש. בדיקת שני בתים היא שתי מצוות זהות, ולכן שיחה בין בית לבית אינה מהווה הפסק בין הברכה לבין חלות המצוה³.

סיכום

הראשונים נחלקו במהות חיוב ברכה על בדיקת חמץ. לדעת הר"ן הברכה היא על קיום מצות "תשביתו", לדעת הרא"ש הברכה היא על המצוה מדרבנן לבדוק חמץ ולבערו. הרא"ש חולק על הר"ן וסובר שבביעור לפני חצות לא מקיימים מצות "תשביתו", הר"ן אינו חייב לחלוק על הבנת הרא"ש במצות בדיקת חמץ.

² ה"ט"ז [סי' תלב סק"ג] מסביר בסברא זו את שיטת היש מפרשים המובאת ברא"ש [סי' י], ופוסק אותה להלכה.

³ נחלקו הראשונים האם השח בין שתי מצוות זהות חוזר ומברך. עיין במחלוקת שבין הרמב"ן (חולין פו: ד"ה מודה ר"י) ורבינו יונה (בר"ן חולין כח: באלפס ד"ה ומודה) לבין הבה"ג והראב"ד (ברשב"א תורת הבית ב"א סוף שער ה' כא), בדין אדם השח בין שחיטה לשחיטה.

הלכה

מברכים "על ביעור חמץ" [שו"ע סי' תלב סע' א], ומברכים ביום ארבעה עשר בלבד. הבודק לפני יום ארבעה עשר אינו מברך [רמ"א סי' תלו סע' א], והבודק לאחר הפסח אינו מברך [שו"ע סי' תלה]. חמץ שהחמיץ בפסח מברכים על ביעורו [שו"ע שם], אבל על חמץ שמצא בפסח, יש מחלוקת אחרונים, כיוון שכבר ביטלו. המשנה ברורה [סי' תלה סק"ה] פוסק שאינו מברך, כיוון שספק ברכות להקל.

הרמ"א [סי' תלב סע' ב] כותב שנוהגים להניח פתיתי חמץ, אבל מעיקר הדין אינו חייב בכך.

השוכח לברך לפני הבדיקה, אם הוא עדיין לא סיים את הבדיקה יכול לברך, כשם שמברכים על כל המצוות לפני סיומן [רמב"ם הל' ברכות פ"א ה"ה]. אם הוא סיים את הבדיקה, אינו יכול לברך, שהרי אנו פוסקים כשיטת הרמב"ם [שם], שחייבים לברך עובר לעשייתו. נחלקו הפוסקים האם שוכח לברך על בדיקה יכול לברך לפני שמבער את החמץ. הט"ז [סק"ב] והמגן אברהם [סק"ב] פוסקים שמברך, הב"ח [ד"ה ונראה] והחק יעקב [סק"ו] פוסקים שאינו מברך.

נראה להסביר שמחלוקת הפוסקים היא לפי שיטת הרא"ש, שהברכה נתקנה על המצוה מדרבנן. הט"ז והמגן אברהם סוברים, שמצות חכמים היא לבדוק חמץ ולבערו, כל עוד לא סיים לבער, עסוק הוא במצוה, ויכול לברך. הב"ח והחק יעקב סוברים, שרק הבדיקה היא מצות חכמים, הביעור נובע מאיסור בל יראה ובל ימצא, ועל איסור אין מברכים.

המשנה ברורה [סק"ד] מביא את מחלוקת הפוסקים, ומכריע: "ונראה שהרוצה לסמוך ולברך [לפני הביעור] אין מוחין בידו דיש לו על מי לסמוך".

הפוסקים חולקים האם הבודק שני בתים בחצרות שונות צריך לברך על כל בית ובית. החיי אדם פוסק שההליכה מהוה הפסק, וצריך לברך על כל בית, והמאמר מרדכי וחק יוסף פוסקים שמברך ברכה אחת לשניהם [שתי הדעות מובאות במשנ"ב סק"ז]. לדעת החיי אדם בדיקת כל בית מהוה מצוה בפני עצמה, ולכן הליכה ביניהם מהוה הפסק [מפורש בהלכות ציצית (עין סי' ח סע' יג)], שהליכה מהוה הפסק, והמברך על טלית קטן בביתו, והולך לבית הכנסת חייב לברך על טלית גדול. המאמר מרדכי וחק יוסף סוברים שבדיקת כל הבתים מהוה מצוה אחת, ולכן הליכה לשם קיום המצוה אינה מהוה הפסק.